

bre una extrema actualitat de caire intercultural. Però més enllà d'això —diu Grete Tartler- i més enllà dels estils que Llull combina —segons la moda del moment- la poesia, el diàleg, la prosa rimada i ritmada fa que el seu *romanç* sigui una obra literària que il·lumina més enllà de qualsevol de les ideologies ca-duques.

*

I una postdata. Tartler remarca en la seva ressenya l'enumeració que Llull fa dels paratges «salvatges», és a dir encara no il·luminats pel catolicisme, i esmenta uns territoris d'un país «proper a Dàcia», on «els homes hi viuen només de la caça i de perseguir les feres per matar-les». Aquest interès de percepció occidental de Romania —ubicada en els territoris de l'antiga Dàcia- o dels romanesos, ja tingué els anys trenta del segle passat una primera documentació específicament en l'obra de Llull. Efectivament, Aurelian Sacerdo eanu, a la *Revista Istoric* (Any XVII, núm. 4-6, d'abril-juny de 1931) fa un breu article recollint les notícies «sobre Romania» abans de l'any 1300 en l'obra de Llull: «Vlahii din 1303 în opera lui Ramon Llull» és el títol de l'article. Per a això recorre a la menció que Llull fa dels pobles cismàtics on calia portar el catolicisme, entre els quals els *Vlahi* (els valacs eren els habitants de Valàquia, un dels principats romanesos). Sense quedar-nos en l'anècdota, Sacerdo eanu fa una presentació biogràfica de Llull veritablement informada i detallada, parla del reconeixement de Llull entre els catalans, dels detractors que tingué Llull i dóna, a través de les notes, gran quantitat de referències. Tanmateix se centra en l'aspecte esmentat, concretament en un passatge de la *Disputio fidei et intellectus contra Saracenos*, sobre el diàleg que mantenen la fe i la raó de quina és la religió veritable, i com la raó esmenta entre altres pobles cismàtics aquests *Vlahi*. L'autor considera que és difícil identificar amb precisió aquest poble, parla de com està transcrit el seu nom en Llull, *Blanqui* o en altres documents de l'època, i atenent altres informacions i denominacions desenvolupa l'article i opina sobre el valor que poden tenir els autors que en parlen.

Xavier Montoliu Pauli
xavixu@hotmail.es

Llull, Ramon (2011): *Raimundi Lulli Opera Latina. Tomus XXXIV, 61-63. Annis 1294-1295 composita*. Edició de Carla Compagno i Ulli Roth. Turnhout: Brepols, XVIII + 366 pp. (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, 246), ISBN: 978-2-503-54140-2.

Ens alegra constatar que la tasca d'edició de les obres completes en llengua llatina de Ramon Llull, coordinada pel Raimundus-Lullus-Institut de l'Albert-Ludwigs-Universität de Friburg de Brisgòvia (Alemanya), continua amb un bon ritme. L'any 2011 ha vist la llum el volum trenta-quatrè de la sèrie *ROL* dins la col·lecció Corpus Christianorum de l'editorial Brepols. Aquest volum incorpora les obres núm. 61 i 62 del catàleg de les *ROL*, que són, respectivament, l'*Arbor philosophiae* i el *De levitate et ponderositate elementorum*, així com una

menció i un breu comentari de l'obra núm. 63, la *Desolatio Raimundi*, de la qual no s'ha conservat cap versió llatina.

El curador de l'edició de l'*Arbor philosophiae* ha estat Ulli Roth, professor d'ensenyament secundari (*Gymnasiallehrer*) a Offenburg i professor privat a la Facultat de Teologia de l'Albert-Ludwigs-Universität. La versió de Roth prové d'un treball enllestit fa ja més d'una dècada, tot i que per motius organitzatius, relacionats amb la composició i planificació de les *ROL*, no havia estat possible publicar-la abans.

A la introducció, Ulli Roth examina, en primer lloc, l'autenticitat i la datació de l'*Arbor philosophiae*, i deixa clar des del començament que no hi ha cap dubte que es tracta d'una obra original de Ramon Llull, encara que no apareguen informacions sobre la data d'escriptura ni el lloc de procedència en cap dels manuscrits que es conserven. Roth s'adhereix al dictamen de Bonner segons el qual aquesta obra degué ser confeccionada per Llull cap a la segona meitat de 1294, potser en connexió amb un curt viatge Nàpols-Mallorca-Barcelona-Nàpols.

Tot seguit, Roth fa una valoració succinta del tema i l'estructura de l'obra. Abans que res, menciona el fet que en el *Liber de fine*, Llull considera l'*Arbor philosophiae* com una de les *Artes* especials subordinades a l'*Ars* general, matriu formalitzada i estructurada del sistema de pensament lul·lià. De tota manera, per mitjà de la recuperació de parts centrals d'obres anteriors de Llull, els elements essencials de l'*Ars* general hi fan igualment acte de presència. Roth destaca, per exemple, que les deu regles de la distinció segona de l'*Arbor philosophiae* provenen de la *Tabula generalis*, i que divuit dels vint-i-set principis bàsics de l'*Arbor* són, de fet, els principis absoluts i relatius de l'*Ars* general, ja debatuts i discutits en versions com ara l'*Ars inventiva veritatis*, l'*Ars amativa boni* i la *Tabula generalis* (els nou principis restants són: potència, objecte, memòria, intenció, punt transcendent, buit, obra/operació, justícia i ordre/ordenació).

L'obra està estructurada en quatre parts o distincions. La primera s'ocupa dels fonaments: les dues figures i les definicions. Pel que fa a les figures, la primera consisteix en un arbre que serveix per establir una subdivisió general d'allò existent en els vint-i-set principis o flors i en les nou natures de l'ésser o rams (aquestes últimes són: Déu/criatura, real/fantàstic, gènere/espècie, movent/movent, unitat/pluralitat, abstracte/concret, intens/extens, semblança/dissemblança i generació/corrupció). La segona figura és representable gràficament per mitjà de quatre cercles concèntrics retolats amb les lletres de l'alfabet, que corresponen als principis i a les modalitats o naturaleses de l'ésser ja esmentades; tant els uns com les altres queden caracteritzats posteriorment a la secció reservada a les definicions. La segona distinció s'articula entorn de les deu regles següents: possibilitat, *quidditas*, materialitat, formalitat, quantitat, qualitat, temporalitat, localitat, modalitat i instrumentalitat. La tercera distinció conté proposicions on intervenen els diferents principis i naturaleses de l'ésser, i per mitjà de les quals es forneixen mètodes i arguments apropiats per a la resolució de qüestions. La quarta distinció ofereix un seguit exemplaritzant de qüestions, amb solucions (per mitjà de la combinació de les lletres de l'alfabet en cambres) per a cadascuna de les deu regles.

Més endavant, Roth escriu sobre la recepció de l'*Arbor philosophiae*, i destaca la seua repercussió en el primer lul·lisme francès, que quedaria evidenciada pel fet que Thomas Le Myésier va posseir un manuscrit del segle XIV amb una de les mostres textuais més antigues de l'obra, al qual va afegir diverses anotacions marginals. L'*Arbor philosophiae* va ser difós entre els lul·listes sobretot entre el segle XV i inicis del segle XVII. Però malgrat l'àmplia divulgació, no se'n va fer cap impressió durant els segles XV i XVI; es considerava que l'*Ars brevis* complia millor la funció d'introducció abreujada a l'*Ars lul·liana*.

Sabem que Lull va escriure primer l'*Arbor philosophiae* en català (*Arbre de filosofia desiderat*), i que les traduccions al llatí van ser una mica posteriors. A l'hora de parlar del text català, Roth recorda que s'ha conservat en tres manuscrits, dels quals només un ens l'ofereix complet. L'edició disponible en *ORL* XVII està basada únicament en aquest manuscrit muniquès, que té l'any 1330 com a data aproximada de procedència. D'altra banda, el text llatí de l'obra va gaudir d'una gran popularitat, com es pot inferir dels vint-i-tres manuscrits conservats que el contenen, dels quals n'hi ha vint-i-un que el presenten complet.

Roth assegura que la revisió de tots aquests manuscrits (dels quals fa una relació i una descripció completes) permet identificar una divisió de la transmissió llatina en quatre grups, cadascun dels quals dóna fe d'una traducció independent de l'*Arbor philosophiae* a partir del català. La primera traducció, que comprèn tres dels manuscrits conservats, es caracteritza per emprar un llatí refinat, així com determinats termes d'especialitat i formes temporals. La freqüència de formulacions alternatives per a alguns conceptes palesa que es tracta d'una traducció. D'altra banda, la majoria dels manuscrits conservats s'han d'atribuir a la segona traducció, que no es diferencia de la primera pels continguts, sinó per la selecció de paraules i la construcció oracional (amb algunes excepcions). Segons Roth, per regla general, la segona traducció es manté molt més a prop del text català transmès que la primera; és més simple i es preocupa per la literalitat, raó per la qual fa servir un llatí més tosc i desarticulat. La tercera traducció se circumscriu a un manuscrit de l'any 1729, conservat en el Col·legi de la Sapiència de Palma; és molt literal, i es caracteritza per una proximitat encara més gran a la versió catalana de l'obra, que afecta fins i tot la posició de les paraules. Finalment, el text reproduït en *MOG* VI ofereix una quarta versió llatina de l'*Arbor philosophiae*, confeccionada alhora a partir de mostres textuais de la segona traducció i del manuscrit únic que representa la tercera traducció. Com a conclusió i conseqüència de les observacions anteriors, Roth ha fonamentat la seua edició sobre la primera traducció, prenent com a manuscrit guia el més antic, aquell del qual Thomas Le Myésier va ser propietari. En els casos d'omissió textual identificats en aquest manuscrit, ha recorregut als altres dos manuscrits del primer grup. En alguns pocs llocs ha hagut de servir-se de la segona traducció, quan els manuscrits de la primera presentaven incorreccions evidents. I admet que un parell de vegades ha hagut d'intervenir directament en el text, a fi d'alleugerir-ne la comprensió.

La curadora del *De levitate et ponderositate elementorum*, la segona obra inclosa en el volum que estem analitzant, ha estat Carla Compagno, col·laboradora del Raimundus-Lullus-Institut. La seua introducció presenta divergències

notables respecte de l'anterior, tant metodològiques com d'extensió. La raó apareix explicitada en el pròleg general del volum: la introducció de Compagno és una versió lleugerament revisada de la seua tesi, amb la qual va obtenir el juny de 2010 el doctorat en l'especialitat de Filologia Llatina de l'Edat Mitjana. Pel fet de procedir d'una tesi doctoral de caràcter filològic, està més fortament orientada a l'àmbit lingüístic i és considerablement més àmplia que la introducció d'Ulli Roth.

Tal com indica Compagno a l'inici de la introducció, en el pensament lul·lià la medicina, l'astronomia i la teoria dels quatre elements van junts. I el *De levitate et ponderositate elementorum* és una de les obres mèdiques de Ramon Llull en què es tracta la teoria dels graus dels quatre elements (foc, aire, aigua i terra) en relació amb la mescla i la composició de les medicines. Per aquesta raó, Compagno dedica el primer capítol de la introducció a la discussió exhaustiva d'aquesta teoria dels graus dels elements. En ressegueix el desplegament i l'evolució en diverses obres de Ramon Llull, a saber, el *Liber principiorum medicinae* (1274-1283), el *Liber chaos* (que forma part de la *Lectura super figuras Artis demonstrativae*, de 1285-1287), el *Liber principiorum philosophiae* (1274-1283), el *Liber exponens figuram elementalem* (1285), el *De levitate et ponderositate elementorum* que ara ens ocupa (1294), el *Liber de regionibus sanitatis et infirmitatis* (1303) i l'*Ars compendiosa medicinae* (1285-1287).

Segons aquesta teoria, presa d'una llarga tradició en la història de la filosofia, cada cos existent es compon d'una mescla de foc, aire, aigua i terra, i cada element té la seua qualitat pròpia i una qualitat adquirida durant el moviment de l'esfera corresponent. Se suposa que en el caos primigeni del qual va sorgir el món, els quatre elements existien amb forma d'esfera. Per una banda, aquestes esferes elementals, quan es troben en el seu estat simple, s'ordenen de baix a dalt en la successió següent: terra, aigua, aire i foc. Per altra banda, segueixen un moviment ascendent i descendent a causa del seu pes i lleugeresa. Aquest moviment ocasiona la mescla dels elements, que dona lloc als cossos elementats o *elementata* i se situa, per tant, en la base de tot el que existeix en el món: éssers humans, animals, plantes, metalls... Cada element està disponible en cada *elementatum* amb quatre graus diferents d'intensitat, i aquests graus poden ser més ben entesos mitjançant l'estudi de les setze medicines simples (*medicinae simplices*), on els elements es presenten amb la seua gradació simple, i de les quals Llull tracta en la primera part del *De levitate et ponderositate elementorum*. La manera com funciona la *mixtio* dels quatre elements segons la descripció lul·liana ha estat estudiada ja amb detall per Jordi Gayà.

Tot i que, durant el desenvolupament progressiu de la teoria esmentada, els càlculs i les consideracions lul·lianes entorn dels punts i les parts dels elements experimenten variacions, la base es manté sempre igual: els elements tenen qualitats pròpies i adquirides, gràcies a les quals es posen en relació (*mixtio*) a fi de generar un *elementatum*. Cada element duu a terme una acció *ad intra*, que es correspon amb la seua primera intenció o finalitat, i una acció *ad extra*, que es correspon amb la segona intenció; resseguint Charles Lohr, podríem afirmar que l'acció *ad intra* i la característica pròpia d'un *elementatum* són contínues i instantànies en temps i quantitat, mentre que l'acció *ad extra* i la ca-

racterística adquirida d'un *elementatum*, les quals es mostren en el món dels fenòmens, són discretes i successives. D'altra banda, cada element pot ser actiu o passiu, de manera que es dominen alternativament. La *mixtio* dels elements esdevé possible gràcies a l'ordenació dels graus, i es desenvolupa d'acord amb criteris de proporcionalitat.

Més enllà d'això, Compagno fa un observació molt interessant quan afirma que la teoria dels punts dels graus de les medicines manté una relació amb la teoria dels *puncti transcendentis*. A l'*Ars inventiva veritatis*, Llull fa una comparació entre aquesta darrera teoria, segons la qual la raó humana es pot ultrapassar a si mateixa (és a dir, pot superar les pròpies limitacions) a fi de comprendre plenament la naturalesa de l'objecte al qual aboca la seua atenció, i la manera com els elements es comporten entre si en l'*elementatum*, ja que el foc, posem per cas, és també capaç de transcendir la seua naturalesa per tal d'unir-se amb l'element oposat aigua.

El segon capítol de la introducció de Carla Compagno s'ocupa de les fonts i les influències identificables en les obres mèdiques de Ramon Llull. Quant al *Liber principiorum medicinae*, són tres els autors que hi trobem citats directament: Avicenna, Matthaues Platearius i Constantí l'Africà. En el *De levitate et ponderositate elementorum*, en canvi, Llull no fa referència explícita a cap font, tot i que molts dels exemples mèdics o casos clínics que figuren a la segona part de l'obra han estat clarament presos d'una tradició cultural. A partir d'aquesta constatació, Compagno fa un extens i curiós resseguiment del motiu, plantejat en la quarta *quaestio* de l'obra, d'una jove alimentada regularment amb verí que, tanmateix, es manté viva, tot i que causa la mort per intoxicació de les persones amb què es troba. Aquest motiu és identificable en diverses fonts. Queda recollit en una anècdota que figura a les *Gesta Romanorum*, així com en el pseudoaristotèlic *Secretum Secretorum*; prèviament, és també esmentat en el *Liber Continens* d'ar-Razí i en el llibre quart del *Canon* d'Avicenna, que el beat mallorquí podria haver pres com a model. Si més no, Compagno adverteix semblances de formulació entre un fragment del llibre quart del *Canon* i l'inici de la quarta *quaestio* del *De levitate et ponderositate elementorum*, i identifica encara en el *Lilium medicinae* de Bernardus de Gordonio possibles dependències respecte de l'obra d'Avicenna. D'altra banda, Llull recuperarà el tema de la *puella nutrita veneno* a l'*Arbor scientiae*.

Per reblar el clau, Compagno analitza també la possible influència de la tradició mèdica salernitana en les teories mèdiques lul·lianes, i posa en relació alguns dels temes tractats en el *De levitate et ponderositate elementorum* amb materials extrets de les *Quaestiones Salernitanae*, col·lecció de textos mèdics dels segles XIII al XV que citen i fan servir les fonts salernitanes.

Tot seguit, Carla Compagno obre un tercer capítol de la seua introducció, destinat al comentari de la transmissió textual de l'obra editada i a la seua caracterització filològica. Llull va incorporar una remarca a l'inici del llibre, en la qual queda consignat que el va escriure a requeriment dels metges de la ciutat de Nàpols. Es considera que l'obra va ser redactada l'any 1294. La seua autenticitat no ofereix dubtes. A més, és esmentada a l'*Electorium* de Thomas Le Myésier.

El text consta de dues parts. En la primera, Llull escriu sobre l'esfera dels quatre elements i la gradació d'aquests en les medicines simples, com ja ha estat indicat més amunt. En la segona part, Llull ofereix trenta preguntes o *quaestiones* de caràcter mèdic, acompanyades de respostes que s'obtenen a partir de la teoria dels graus dels elements. Això evidencia que el *De levitate et ponderositate elementorum* va ser concebut amb la intenció d'oferir als metges una doctrina compendiosa dels graus que permetés el pes i la graduació de les medicines. Amb tot, Llull adverteix que el metge no pot assolir realment amb la seua obra artificial l'*aequalitas complexionis* en la *mixtio*, perquè aquesta només existeix *in numero naturali* i dins l'obra de la naturalesa. D'aquesta manera, el beat mallorquí posa en relleu la no-identitat exacta entre la praxi mèdica artificial i el procés de la natura.

No es coneix cap redacció catalana del *De levitate et ponderositate elementorum*. En canvi, en llengua llatina ens ha pervingut en quinze manuscrits, que han estat col·lacionats íntegrament per l'editora. Quant a la transmissió del text, Carla Compagno destaca dues famílies de manuscrits que responen a redaccions clarament diferenciades, tot i l'existència d'uns pocs manuscrits contaminats en els quals es poden trobar solucions procedents de les dues varietats. Les diferències principals entre ambdues famílies es troben en el lèxic, la posició dels sintagmes sintàctics, la major o menor tendència a l'ús del subjuntiu en comptes de l'indicatiu i la major o menor propensió a la hipotaxi. Totes dues redaccions presenten constantment variants equivalents i una mateixa estructura de continguts, però la relació estrictament textual és difícil d'establir; l'estil i la llengua de la segona família tendeixen més a l'expressió clàssica que els de la primera, que presenta trets col·loquials característics del llatí medieval. És impossible, però, demostrar que la segona redacció corresponga a una «recomposició» de la primera. A això s'afegeix que no hi ha cap versió catalana que puguem prendre com a referència comparativa, ni altres elements extratextuals que faciliten l'aclariment dels graus de dependència entre les dues redaccions, que a més sabem que van coexistir cronològicament. Tot plegat ha motivat Compagno a prendre la decisió de fer una edició crítica que contingués els textos de les dues redaccions en tota la seua extensió, és a dir, una edició sinòptica. Després d'aquesta fonamentació, l'editora clou la seua magnífica introducció amb una descripció acurada dels manuscrits col·lacionats, que s'estén al llarg de quaranta pàgines.

El volum es clou amb una referència a la *Desolatio Raimundi* a càrrec d'Ulli Roth. Es tracta de la denominació llatina de *Lo desconhort*, obra que ha trobat una rica difusió en català, com ho demostra el fet que s'ha conservat en tretze manuscrits. En canvi, d'acord amb el que sabem fins ara, no va ser mai traduïda al llatí, probablement a causa de la complexa forma lingüística de l'original, ni és tampoc esmentada a l'*Electorium* de Thomas Le Myésier. Com Ulli Roth insinua, el llibre, que enllaça la tradició de les composicions poètiques trobadoresques amb un rerefons consistent de caràcter filosòfic i teològic, destaca a més pel seu valor suposadament autobiogràfic: l'autor, havent experimentat la temptació de veure fracassada la seua missió i de renunciar-hi, l'hauria compost amb la finalitat de consolar-se i recobrar l'ànim perdut. Trobem a *Lo desconhort* una in-

tersecció original i significativa del pensament lul·lià amb el vessant més estilístic i literari de la seua escriptura.

No hi ha cap dubte de l'autenticitat lul·liana d'aquesta obra, que a més trobem ja esmentada en catàlegs primerencs. La data d'origen de 1295 indicada en alguns manuscrits catalans, on figura també Roma com a lloc de procedència, sembla justa. *Lo desconhort* ha estat publicat en nombroses edicions catalanes i traduït a diverses llengües; es tracta, probablement, d'un dels escrits més populars del beat mallorquí.

En suma, creiem que els textos incorporats en aquest darrer volum, òbviament acompanyats dels aparats crítics i de les indicacions corresponents, han estat editats amb una eficàcia i una precisió filològica ben considerables, com és habitual en la sèrie de les *ROL*. Hem d'agrair als editors els esforços que han fet per proporcionar-nos versions llatines sòlides i modernes de dues obres rellevants del corpus lul·lià. Esperem i desitgem que la tasca benèfica del Raimundus-Lullus-Institut com a centre coordinador de l'edició de les *ROL* continue donant fruit per molts anys.

Rubén Luzón Díaz
Universitat de València
ruben.luzon@gmail.com

XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. VIII Col·loqui d'Onomàstica Valenciana, (Lluís R. Valero / Emili Casanova eds.), 2010, Editorial Denes, València, 712 pp., ISBN: 978-84-92768-35-6

Esta obra recoge las actas del congreso, celebrado entre el 13 y el 15 de diciembre de 2007 en la Biblioteca Valenciana, en torno a cuestiones relacionadas con la onomástica en sus diversas ramificaciones tales como toponimia, antroponimia y, lo que Albaigès i Olivart denomina «onomàstica de segona fila», es decir, nombres de animales, estrellas, hieronimia, etc. Dicho sea de paso, este trabajo es uno de los pocos que trasciende al ámbito valenciano y románico, ya que trata un campo en el que confluyen lenguas y culturas de diversa índole. Quizás podamos incluir también en este grupo onomástico de «segona fila» las denominaciones que las lenguas hacen de las piezas del ajedrez, tema tratado en su artículo por J. Alexandre Bataller.

Este volumen consta de treinta y cuatro artículos, correspondientes a otras tantas ponencias. Los autores pertenecen a diferentes disciplinas: lingüística (Olga Mori, Alexandre Bataller, Josep Sanchis, Stefan Rusthaller, etc.) historia (Jordi Bolós, etc.), geografía (Joan Tort, Antoni Ordines, etc.). Son, por tanto, múltiples (toponimia del ámbito lingüístico catalán, toponimia del ámbito peninsular, talasonimia, antroponimia occitana, uso de topónimos en los medios de comunicación, etc.) las temáticas abordadas en estos trabajos, así como las metodologías empleadas.